НАУКОВИЙ ПОШУК

Леонід Прибєга

професор НАОМА, кандидат архітектури, дійсний член Української академії архітектури

Підготовка фахівців з архітектурної реставрації в контексті світового досвіду

Забезпечення належного стану об'єктів культурної спадщини здебільшого визначається наявністю фахівців у галузі охорони та реставрації пам'яток, рівнем їхньої кваліфікації. У більшості розвинених країн, з багатьма культурними надбаннями, приділяється неабияка увага підготовці фахівців з охорони та реставрації об'єктів минувшини. Зазначена проблема не лишається поза увагою міжнародних пам'яткоохоронних організацій, зокрема Міжнародної організації з питань пам'яток і визначних місць (ICOMOS) і Міжнародного центру вивчення, охорони та реставрації культурних надбань (ICCROM).

Зважаючи на стан фахового забезпечення пам'яткоохоронної галузі в Україні, можемо стверджувати, що системної підготовки спеціалістів у галузі охорони та реставрації пам'яток і зокрема об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини у нас не існує. Таким чином, у недалекому майбутньому постануть досить серйозні кадрові проблеми. Якщо врахувати, що формування кваліфікованого фахівця в галузі реставрації, за даними міжнародних інституцій, відбувається в межах 15–20 років, то спадщина України невдовзі може опинитися в небезпечному стані.

Для того, щоб належним чином вибудувати вітчизняну школу підготовки фахівців із зазначеного профілю, необхідно в руслі сучасної пам'яткоохоронної методології, базуючись на власних традиціях охорони і реставрації пам'яток та враховуючи особливості національних історико-культурних надбань, інтегрувати світовий досвід виховання пам'яткоохоронців, зокрема з архітектурної реставрації, застосовуючи й принципи міжнародних рекомендацій з цієї проблематики.

Передусім маємо звернутися до досвіду підготовки фахівців з охорони й реставрації об'єктів архітектурної спадщини інших країн. Правомірність саме такого підходу засвідчує той факт, що з метою узагальнення світової практики навчання фахівців з охорони пам'яток ICOMOS у 1995 році організував спеціальний семінар у м. Гельсінкі,

учасникам якого було надано певну інформацію про методичні засади підготовки пам'яткоохоронців у Фінляндії, Швеції, Естонії, Латвії, Литві, Польщі, Греції, Угорщині, Великобританії, Росії та інших країнах світу [1].

Заслуговує на увагу, зокрема, досвід підготовки фахівців з архітектурної реставрації у Королівській академії мистецтв Стокгольма. До навчального курсу післядипломної освіти включено вивчення історії архітектури, археології, історії будівельної техніки, інтер'єрів історичних будівель, методики реставрації будівель і споруд та інші дисципліни, розраховані на один академічний рік. Провідною темою навчального процесу є дослідження пам'ятки і розробка проекту її реставрації.

Підготовкою архітекторів пам'яткоохоронного спрямування у Фінляндії займаються три архітектурні школи — у містах Гельсінкі, Тампере і Оулу. У цих школах вже на рівні базової вищої освіти передбачається ретельне вивчення історико-культурних надбань та основ пам'яткоохоронної справи. Спрямованість спеціальної післядипломної підготовки архітектора-реставратора обумовлена сприйняттям його як головного керівника реставраційного процесу, координатора дій усіх фахівців, залучених до охоронних заходів на об'єкті. Відповідно навчальний курс передбачає поглиблене вивчення історії архітектури й мистецтв, технічних дисциплін, пов'язаних з реставрацією, методики проведення досліджень і реставрації тощо. Основою підготовки фахівця вважається розробка реставраційного проекту і набуття практичних навичок щодо проведення досліджень та реставрації.

Основною формою підготовки архітекторів-реставраторів у Греції є також післядипломна освіта (Post Graduate Program). На базі архітектурного факультету Афінського національного технічного університету протягом одного навчального року вивчають історію та теорію реставраційної справи, методику дослідження й аналізу пам'яток, чинники руйнації матеріальної структури пам'яток, технічні заходи збереження історичних споруд, методику охорони містобудівних утворень, законодавчі акти та менеджмент в пам'яткоохоронній галузі. Програмою передбачено також освоєння теоретичних курсів з археології, музеєзнавства тощо. Водночас з вивченням теоретичних курсів майбутні реставратори працюють над реальними проектними завданнями з охорони та реставрації пам'яток. Завершальним етапом навчання є написання та захист магістерської дисертації.

Післядипломний курс спеціальної пам'яткоохоронної спрямованості в більшості архітектурних шкіл обмежується одним роком навчання. Хоча іноді цей термін становить і два роки, наприклад у Технічному університеті Будапешта.

Особливої уваги заслуговує наближений до наших умов досвід підготовки архітекторів-реставраторів у Росії, зокрема, в трьох вищих навчальних закладах Москви — Академії реставрації; Російській академії живопису, скульптури і архітектури; Московському архітектурному ін-

ституті. Навчальним планом Академії реставрації передбачено освоєння майбутнім фахівцем таких дисциплін: історія архітектури і містобудування, теорія й історія реставрації, методика містобудівної охорони спадщини, історія релігій, методика реставраційного проектування, методика реконструкції історичних міст, методика реставрації пам'ятки, курси традиційної будівельної техніки, сучасних реставраційних матеріалів і технологій, методика інженерної діагностики тощо.

Термін навчання в Академії розрахований на один рік на базі вищої освіти або 5 років — з отриманням вищої архітектурно-реставраційної освіти.

Підготовка архітекторів-реставраторів в Академії живопису, скульптури і архітектури здійснюється з 1993 року. Навчальним планом передбачено освоєння фаху протягом 6 років на основі конкурсного відбору на І курс. Таким чином, спеціальна підготовка архітектора як реставратора здійснюється за збалансованою системою і з послідовним освоєнням дисциплін та проходженням навчальних виробничих практик. У переліку дисциплін навчального плану: історія архітектури, археологія, історія мистецтв, історія будівельної техніки, архівознавство, правові основи охорони культурної спадщини, теорія і методика реставрації, архітектурно-реставраційне проектування тощо.

Навіть побіжне ознайомлення з досвідом кількох країн засвідчує розмаїття підходів до формування навчальних планів, набору спеціальних дисциплін та термінів навчання. Однак, зважаючи на перелік предметів, можемо впевнитися, що ціла низка їх є спільними для всіх навчальних закладів, а значить, і досить важливих в підготовці архітектора пам'яткоохоронної сфери.

Водночас досвід багатьох країн переконує, що забезпечення охорони пам'яток на засадах сучасної пам'яткоохоронної і реставраційної методології потребує передусім виховання нової генерації фахівців. Йдеться про відповідність концептуальних засад підготовки фахівців пам'яткоохоронної галузі методологічним основам сучасної пам'яткоохоронної науки. Ось чому міжнародні організації, причетні до охорони культурної спадщини, зокрема ICOMOS та ICCROM, беруть активну участь у розробці стратегічних напрямків підготовки фахівців пам'яткоохоронної галузі. Так, Генеральна асамблея ICOMOS, що відбулася 1993 року у м.Коломбо (Шрі-Ланка), зважаючи на проблеми кадрового забезпечення пам'яткоохоронної сфери практично в усіх країнах світу, прийняла і рекомендувала для поширення документ "Найважливіші напрямки підготовки спеціалістів у галузі охорони та реставрації пам'яток, ансамблів і визначних місць" [3; с. *83–87*].

Окреслюючи загалом стратегічну спрямованість пам'яткоохоронних заходів, документ наголошує на необхідності збереження пам'яток як творів мистецтва та автентичних документів історії з уведенням їх у сучасні соціально-культурні процеси. Відповідно до цього документу, підготовка спеціаліста в галузі охорони об'єктів архітектурно-містобу-

дівної спадщини має бути спрямована на формування фахівця, який повинен уміти:

аналізувати пам'ятку чи ансамбль з точки зору їхньої мистецької та історичної значущості;

знати історію архітектури та природу формування ансамблів, розуміти сутність та визначати автентичність пам'яток;

визначати доцільні методи охорони та реставрації пам'яток;

розуміти й оцінювати довкілля пам'яток і ансамблів;

виявляти й аналізувати архівну та бібліографічну інформацію;

визначати внутрішні та зовнішні чинники руйнації пам'ятки;

обстежувати пам'ятку з виконанням обмірних креслень, із застосуванням різних способів фіксації стану об'єкта, складати наукові звіти;

знати й застосовувати на практиці міжнародні пам'яткоохоронні документи, національні законодавчі та нормативні акти;

приймати зважені рішення щодо визначення спрямованості пам'яткоохоронних заходів на об'єкті;

вміти співпрацювати зі спеціалістами різних профілів, координувати їхні дії на об'єкті.

Це далеко не повний перелік вимог до фахівців з охорони архітектурно-містобудівної спадщини, але й він є свідченням того, яким величезним обсягом знань і умінь має володіти реставратор, щоб забезпечити збереження пам'ятки як документа історії і твору мистецтва. До речі, у названому документі подаються також рекомендації щодо організації різних форм навчання, практичної підготовки фахівців на конкретних об'єктах.

Спрямованість охоронно-реставраційних заходів на об'єкті залежить значною мірою від кваліфікації реставратора, його досвіду та амбіцій. Безумовно, об'єктивізації реставраційних дій почасти сприяють різного рівня науково-методичні ради, громадські обговорення проектних пропозицій. Однак при всьому цьому схоронність пам'ятки, як документального джерела інформації, ступінь збереження втіленого у її формі та матеріальній субстанції історико-культурного потенціалу залежить від професійного сумління реставратора.

Враховуючи це та потребу забезпечення повноцінної охорони історико-культурних надбань, міжнародна спільнота визнала за доцільне розробити кодекс етичних принципів охорони й реставрації пам'яток, ансамблів та визначних місць. І такий кодекс був розроблений та рекомендований для використання при підготовці пам'яткоохоронців Міжнародним комітетом з підготовки фахівців охорони та реставрації пам'яток, який функціонує в системі ICOMOS [3; с. *88*, *89*].

У кодексі передусім наголошується на необхідності виконання охоронних і реставраційних заходів щодо пам'яток виключно фахівцями. Кодекс настійно рекомендує відкрито обговорювати з громадськістю та фахівцями пропоновані пам'яткоохоронні заходи, уважно ставитися до збереження автентичного стану пам'ятки чи ансамблю, обмежувати втручання у їхню матеріальну структуру, оберігати довкілля.

З урахуванням потреб часу та новацій в сучасній пам'яткоохоронній методології Краківська хартія з охорони та реставрації архітектурно-містобудівної спадщини також наголошує на необхідності спеціальної підготовки реставраторів. Навчання реставраторів і консерваторів, зазначається в хартії, має забезпечити знання з історії архітектури та мистецтва, технології реставрації та консерваційних матеріалів, матеріалознавства пам'яток тощо [3; с. *93–97*].

Міжнародне співтовариство приділяє значну увагу й практичному навчанню фахівців пам'яткоохоронної сфери. Серед міжнародних інституцій, які забезпечують належний рівень підготовки реставраторів, у тому числі й архітектурного профілю, — Міжнародний центр вивчення, охорони та реставрації культурних надбань (ICCROM), або Римський центр, створений з ініціативи UNESCO. Тут отримують фахову підготовку з охорони та реставрації пам'яток представники багатьох країн світу.

Навчальними планами центру передбачається вивчення теорії та методики реставрації, сучасних методів дослідження пам'яток, інженерно-технічних засобів консервації об'єктів культурної спадщини тощо. Важливо зазначити, що в Римському центрі здійснюється підготовка фахівців різних спеціальностей з охорони та реставрації пам'яток — як архітекторів, так і інженерів різного профілю, археологів та ін.

Зрозуміло, Римський центр не в змозі забезпечити підготовку реставраторів для всіх країн у необхідному обсязі, але його спрямовуюча місія у цій сфері на міжнародному рівні набула повсюдного визнання.

У міжнародній практиці мають місце й інші форми навчання, наприклад короткострокові літні курси та семінари. Так, у Норвегії 1984 року були започатковані курси з технології реставрації пам'яток дерев'яної архітектури. За участю ICOMOS Центрально-Європейський університет у Будапешті щорічно організовує літні курси, мета яких — надати спеціальні знання молодому поколінню фахівців з питань обліку, документування, дослідження та методики й практики охорони і реставрації пам'яток.

Ґрунтовну підготовку фахівців у галузі охорони історичних міст та реставрації пам'яток архітектури здійснює створена за участю ICOMOS 1990 року у Братиславі міжнародна академія з історичною назвою "Istropolitana". Навчальна програма підготовки фахівців включає курси лекцій з історії мистецтва, археології, інженерних конструкцій, методик дослідження та реставрації пам'яток, пам'яткоохоронну практику.

Упродовж тривалого часу за міжнародною програмою організовується літній семінар у США. Протягом 12 тижнів молоді фахівці й студенти архітектурних факультетів із країн-членів ICOMOS спільно проводять дослідження і фіксацію пам'яток архітектури та інженерної творчості у різних регіонах США.

Співробітництво міжнародних організацій із залученням представників різних країн світу сприяє фаховій підготовці кадрів пам'яткоохоронної галузі та відпрацюванню сучасної стратегії виховання молодої генерації

фахівців з охорони та реставрації пам'яток. Чимало й наших співвітчизників завдяки підтримці пам'яткоохоронних організацій ICOMOS, ICCROM та інших скористалися нагодою долучитися до пам'яткоохоронної справи, підвищити свій кваліфікаційний рівень, ознайомитися з міжнародними рекомендаціями з охорони пам'яток, що загалом позитивно позначається на формуванні кадрового корпусу пам'яткоохоронців в Україні.

Аналізуючи стан кадрового забезпечення пам'яткоохоронної галузі в нашій державі, слід мати на увазі, що спеціальна підготовка архітекторів-реставраторів в Україні була започаткована лише наприкінці 70-х років XX ст. й базувалася на засадах методики, розробленої Московським архітектурним інститутом, зокрема колективом кафедри реконструкції і реставрації в архітектурі. Як свідчать методичні напрацювання цієї кафедри, навчальною програмою передбачалося освоєння теоретичного курсу "Реконструкція історичних комплексів та реставрація пам'яток архітектури" і виконання курсових та дипломних проектів [4, 5].

Завданням одного курсового проекту було дослідження, реставрація та пристосування пам'ятки архітектури; другого — дослідження та реконструкція історичного містобудівного утворення. Зміст дипломної роботи становив: дослідження, проект регенерації історичного містобудівного утворення чи комплексу з розробкою проекту реставрації одного з об'єктів утворення. Вивчення спеціального курсу та розробка курсових проектів з реставрації-реконструкції було зосереджені на V курсі; дипломний проект виконувався на VI курсі.

Як відомо, за радянських часів методичні рекомендації і навіть підручники [6] були розраховані на всі школи Радянського Союзу. Тому на аналогічних методичних засадах базувалася підготовка архітекторів-реставраторів і в Україні, зокрема у Київському державному художньому інституті, Львівському політехнічному інституті, Харківському та Одеському інженерно-будівельних інститутах [7].

За роки незалежності в Україні чимало зроблено у сфері охорони об'єктів культурної спадщини. Але проблема кадрового забезпечення пам'яткоохоронної галузі залишилася поза увагою. Системна підготовка архітекторів з охорони архітектурно-містобудівної спадщини досі не налагоджена. Щоправда, в окремих архітектурних школах України завдяки старанням відданих пам'яткоохоронній справі викладачів ще утримується, на усталених методичних засадах, спеціалізація "Реконструкція-реставрація архітектурних об'єктів" (проте під певним прикриттям, бо офіційно такої спеціалізації в номенклатурі архітектурного фаху не існує). Вболіваючи за збереження архітектурних надбань, у деяких архітектурних школах до навчальних програм загальної підготовки архітектора введено курс основ охорони і реставрації об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини [8]. Однак ці заходи не вирішують питання кадрового забезпечення української пам'яткоохоронної галузі в цілому.

Отож, зважаючи на ситуацію, що склалася в галузі підготовки фахівців з охорони та реставрації пам'яток в Україні, і враховуючи сучасні світові підходи до охорони архітектурно-містобудівної спадщини та вимоги щодо фахової підготовки пам'яткоохоронців, означені вище, маємо зробити певні висновки.

За нинішньої ситуації для прискореного поповнення кадрового корпусу архітекторів-реставраторів в Україні слід практикувати комбіновану систему підготовки фахівців з різними термінами спеціальної підготовки, зокрема такі форми:

післядипломна освіта на базі "спеціаліста" з однорічним терміном навчання та присвоєнням кваліфікаційного рівня "магістр";

на базі кваліфікаційного рівня "бакалавр" з терміном навчання 1,5 роки і присвоєнням кваліфікації "магістр";

шестирічна освіта (з набором на І курс після відповідних випробувань) з наданням кваліфікаційних рівнів "бакалавра" (4, 5 роки) та "магістра" (6 років).

При шестирічній освіті відповідно до системи організації навчального процесу у навчальному закладі підготовка фахівця реставрації може базуватись і на дворічній загальній підготовці архітектора, тобто термін спеціальної підготовки з включенням спеціальних дисциплін до навчального плану у такому разі становитиме 4 роки.

Найбільш прийнятною для підготовки архітектора-пам'яткоохоронця, як видається, може бути система з 6-річним терміном навчання, оскільки вона дозволяє належним чином забезпечити збалансованість навчального плану, вивчення спеціальних дисциплін та ефективну організацію навчальних і виробничих практик, зв'язок їх із архітектурно-реставраційним проектуванням.

Щодо змісту навчального плану підготовки фахівця з охорони та реставрації об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини слід передусім зазначити, що в числі основних обов'язкових предметів при підготовці архітектора-реставратора, безперечно, залишаються рисунок і живопис та інші предмети естетико-мистецького циклу. Сучасні тенденції комплексної охорони об'єктів культурної спадщини, перехід до ревалоризації-регенерації цілісних містобудівних утворень як пам'яток урбаністики, необхідність в окремих випадках вписання в історично усталену систему забудови об'єктів нового будівництва — все це потребує відповідної творчої підготовки пам'яткоохоронця. Отже, не слід вилучати з навчального плану виконання студентом також кількох проектів загальної програми архітектурного проектування.

Оптимальний набір спеціальних дисциплін навчального плану зумовлюється завданнями охорони об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини та продиктований сучасною методологічною платформою архітектурної реставрації. Незалежно від термінів навчання, як засвідчує досвід підготовки фахівців зазначеного спрямування та реальна

пам'яткоохоронна практика, студент має набути знання й уміння з таких дисциплін:

теорія та методика архітектурної реставрації;
основи археології та архівознавства;
техніка діагностики та інженерної реставрації;
методика дослідження та збереження пам'яток містобудування;
традиційні матеріали, конструкції та технології;
основи методики реставрації творів монументального мистецтва;
основи методики реставрації об'єктів садово-паркового мистецтва;
функціональна адаптація пам'яток та інженерне оснащення їх;
економіка, організація та управління в пам'яткоохоронній галузі;
історична типологія будівель і споруд;
історія архітектури і мистецтва;
архітектурно-реставраційне проектування.

Навчальна програма архітектурно-реставраційного проектування має передбачати також час, необхідний для вивчення та дослідження об'єкта реставрації, наукового обґрунтування проектно-реставраційних пропозицій. Обов'язковим слід вважати виконання, як мінімум, двох курсових проектів: з реставрації пам'ятки архітектури, тобто осібного об'єкта, та ревалоризації-регенерації пам'ятки містобудування. Дипломна робота має бути комплексною і включати дослідження та охоронні заходи як щодо осібної пам'ятки, так і щодо урбаністичного утворення взагалі.

Отже, врахування особливостей та досвіду європейських архітектурних шкіл, використання різних систем навчання та реалізації запропонованого навчального плану дозволять у найближчі роки сформувати в Україні плеяду фахівців, спроможних розвивати традиції української пам'яткоохоронної школи, забезпечити належну охорону національних культурних надбань.

1. *Conservation* training-needs and ethnics — ICOMOS — CIF: Training Committee Meeting Suomen binna Helsinki. — Finland. — 1995. — 236 p.

2. *Helen Maistrou*. Higher education on conservation and restoration in Greece, the case of national university of Athens. —ICOMOS 13th General Assembly. — Madrid. — 2002. — P. 280–281.

3. *Охорона* культурної спадщини: Зб. міжнародних документів. — К.: АртЕк, 2002. — 236 с.

4. *Комплексная* программа специализации "Реставрация и реконструкция в архитектуре". — М., 1986. — 22 с.

5. *Методические* указания по разработке дипломных проектов для специализации "Реставрация памятников архитектуры". — М., 1984. — 16 с.

6. *Подьяпольский С.С., Бессонов Г.Б., Беляев Л.А., Постникова Т.М.* Реставрация памятников архитектуры: Учеб. пос. для вузов. — М.: Стройиздат, 1988. — 224 с.

7. *Комплексная* программа "Реставрация памятников архитектуры". — К., 1987. — 14 с.

8. *Програма* навчального курсу "Основи охорони та реставрації об'єктів архітектурної спадщини" // Українська академія мистецтва. — К., 2000. — Вип. 7. — С. 99–104.